

Dr. Abdurrahman ABULABAN

Exeter Üniversitesi Siyaset Bilimleri Bölümü / İngiltere

Türkler, Cilt: 17 Sayfa: 637-647

Özal, 24 Ocak 1980'de, Devlet Planlama Teşkilatı Başkanı iken bir dizi ekonomik karar aldı. Bu kararları, Türk ekonomisinin uzun süredir devam eden gerilemesini önleyecek son deneme olarak dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in izniyle almıştı. Özal ve Demirel'in esas gayesi tutarlı bir politika sağlayarak ekonomiyi istikrarlı hale getirmektir. Böylece 24 Ocak kararları, orta sınıfın gelir seviyesini yükseltmek ve ülkeye istikrar kazandırmak için enflasyonu düşürmeyi hedeflemiştir. Başka bir deyişle, 24 Ocak kararları insanların ekonomik refahını sağlayacak verimli bir ekonominin kurulmasını önleyen engelleri yok etmeyi amaçlamıştır.

1980 öncesi dönemde yapılan yetersiz özel yatırımların, makroekonomik tutarsızlığı engellemedeki başarısızlıkla yakından ilgisi olduğundan bu kararların ana amaçlarından biri de makroekonomik çevreyi istikrarlı hale getirmek olmuştur. Bundan dolayı, düşük bütçe açığı ve düşük enflasyon oranını sürdürmek, makroekonomik istikrarlılığı sağlamakta atılması gerekli bir adımdır. Bu arada bunu başarmak politik sistemi de istikrarlı bir hale getirmek için önemli bir öncelikti. Toplumda yaşayan tüm sınıflar için makul bir refah seviyesi ve saadet sağlayan istikrarlı bir ekonomi olmadan politik ve sosyal konularda genel bir mutabakat sağlamak zordu.

Devlet organlarında ve kurumlarında yapısal değişiklikler yapmadan makroekonomik istikrarı sağlamak imkansız olduğundan 24 Ocak kararları mali ve ekonomik bakımdan gereğinden fazla genişlemiş ve fazla yüklenmiş devleti daha basit ve iyi organize edilmiş hale getirmeyi amaçlamıştır. Yapılmak istenen, sadece devletin geri çekilmesi değil, "Popülist Bürokratik Devlet"¹ ile birlikte değerlendirmek istediğimiz, istenmeyen özellikleri zamanla değiştirecek olan devletin tamamının yeniden yapılanmasıdır.

24 Ocak kararları sonucunda Türkiye'de devletin ekonomik olaylardaki rolü ile ilgili felsefede önemli bir değişiklik oldu. Yeni ekonomik strateji kamu sektörünün faaliyet alanını azaltmak kadar, devletin piyasa hareketlerine müdahale derecesini de azaltmayı amaçlamıştır. 1980'de başlayan yapısal değişiklikler aşağıdaki açık amaçları ifade etmektedir; (1) Fiyat esnekliği sağlamak, (2) Sadece fiyatlarda değil miktarlardaki kontrolü de kaldırmak, (3) Hükümetin ekonomiye doğrudan iştirakini azaltmak, (4) Kamu açıkları, enflasyon ve toplam dış borçların yarattığı ekonomik istikrarsızlıktan korunmak. Bundan dolayı, yeni yaklaşım daha önceki yıllarda uygulanan yaygın devlet müdahalesi temeline dayalı ithal ikame stratejisi ile temel bir farklılık göstermektedir. Bu politika 1970'lerin ikinci yarısında müdahale limitlerinin belirlenebilmesi için ortaya çıkmıştı.²

Togan; "gelir vergisi tabanı genişletilerek, bazı vasıtalı vergi oranları artırılarak ve vergi toplama prosedürü geliştirilerek bütçe açığı azaltıldı. Para politikası katılaştırıldı. Mali sistemin etkinliğinin ve

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LIBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

dış ticaretin arttırılması için girişimlerde bulunuldu ve yabancı para hareketleri çoğu alanda serbest bırakıldı. 1980 Ocağı'nda başlayan bu serbestlik Türk ekonomi tarihine bir dönüm noktası olarak damgasını vurdu. Tarihinde ilk defa ülke, ekonomisini piyasaya daha bağımlı yapmak istediğini açıkça belirtmiştir.”³ diyerek Özal'ın bazı ekonomik kararlarını açıkladı.

Özal'ın Dönüşüm Programının Ekonomik Politikaları ve

Sonuçları (1980-1989)

24 Ocak kararlarının askeri baskılar altında uygulanmasından sonra (1980-1983), Türkiye ekonomik istikrarda etkileyici bir seviyeye ulaştı. Cunta liderleri demokrasiyi yeniden sağlamak için karar aldıklarında ekonomik gelişmeler ile politik istikrar arasında denge sağlama olasılığı ile ilgili olarak kamuoyunun bazı endişeleri vardı. 1983 genel seçimlerinden önce, Özal Anavatan Partisi'nin (ANAP) kurulduğunu açıkladığında, eğer seçimi kazanırsa hükümetin liberal sürece bağlı kalması gerekeceğini açıkça işaret etmişti. Buna bağlı olarak, ANAP'ın 1983 seçim beyannamesi, devletin ekonomik yaşamdaki rolünün yeniden belirlenmesi konusundaki politik kararlılığı ifade ediyordu. Açıkçası ANAP'ın ekonomik felsefesi devletin ticari ve endüstriyel ekonomideki doğrudan müdahalesini tamamen ortadan kaldırmak üzerine kurulmuştu.

Ticaret Politikası

Ticaretin Liberalleşmesi,

İthalat Rejimi

1980 öncesi ve sonrası ithalat rejimini karşılaştırdığımızda, Türkiye yerli endüstriyi fazlasıyla koruyarak koruma altında sanayileşmeyi amaçlayan ithal ikameci gelişim stratejisini takip ediyordu. İstenilen koruma yüksek gümrük tarifeleri, ithalattaki miktar kısıtlaması ve aşırı değerli kambiyo oranları ile sağlandı. 1980'den sonra piyasa bağımlı ihracat gelişimine karşı uygulanan gelişim stratejisindeki değişiklik ihracatın, özellikle üretim ihracatının önemini vurguladı. Bundan dolayı bu dönem bir dizi ihracat arttırımı projeleri için çaba harlandı.⁴

Birinci bölümde açıklanan ithalat rejimi 1980'lere kadar baskı altında devam etti. Taşkın'ın açıkladığı gibi: “1981'de kota listelerinin bazıları kaldırıldı. Bu yıl içinde çok sayıda ticari mal 'ikinci serbest listeden' 'birinci serbest listeye' geçirildi.” Liberal ithalatın ikinci aşamasında, 1984 Ocağı'nda ana reform politikası açıklandığında tüm ithalat üç listede sınıflandırıldı; “yasaklanmış ürünler listesi”, “ithalatı izne bağlı ürünler listesi” ve “serbest ürünler listesi”. Böylece Taşkın, “savunma ve cephaneye ilgili yasaklanmış ürünler listesinde belirtilen yaklaşık beş yüz emtianın hiçbir durumda ithalatının yapılmasının mümkün olmadığını” belirtti. “İthalatı izne bağlı ürünler listesinde” belirtilen ürünler önceden alınacak resmi izin ile ithal edilebilecek, “serbest ürünler listesinde” yer alan ürünler ise herhangi bir izin alınmadan ithal edilebilecekti.⁵

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LIBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

Bu emtianın sayısı sonraki yıllarda önemli miktarda azaldı; “1985’te bu sayı üçe düştü ve bundan sonra bu seviyede korundu”.⁶ Ancak Togan “1980’lerde serbest ithalatın bazı maliyetleri olmasından dolayı gümrük tarifeleri ve belediye vergisi, nakliye vergisi, ulaşım altyapı vergisi, maden fonu vergisi, damga pulu, katma değer vergisi, konut fonu vergisi, kaynak kullanımı ve destekleme fonu vergisi, destek ve fiyat istikrarı fonu vergisi gibi vergilerin söz konusu olduğunu”⁷ ileri sürdü.

Aktan “1981 yılında liberalleşme sürecinde en önemli adımların 1980 ithalatının %12’sini oluşturan ürünler üzerindeki kotaların kaldırılması ve koruma mekanizmasının değiştirilmesidir, diğer yandan 1984 öncesi, ithalat her yıl açıklanan bazı listelerle düzenleniyor olmasına rağmen 1984 ithalat rejimi yasaklanmış ürünlerin belirtildiği negatif listeyi kabul etti”⁸ der. Kademeli ithalat serbestliği Tablo 1’de görülebilir. İthalatı önceden alınacak izne bağlı ürünlerin sayısı 1137’den (1984) 33’e (1988) düşürüldü ve 1990 yılında tamamen yürürlükten kaldırıldı. Fon listesi adı altında yer alan bu ürünler serbestçe ithal edilebiliyor, fakat konut fonu için özel bir kesinti söz konusuydu.

Bu ölçüler rekabet gücüne sahip ithal ürünlerin yerel fiyatlarının uluslararası fiyatların üstünde oluşmasına neden olan Türkiye’deki ithalat lisanslarını fiilen ortadan kaldırdı. Ancak Aktan: “yerli ve yabancı fiyatlar ve ithal ürünlerle ilgili detaylı veriler hakkında dikkatli bir analiz yapmadan liberalleşmenin, rekabet gücüne sahip ithal ürünlerin koruma gücünü azaltacağı ile ilgili güvenilir bir tahmin yapmak imkansızdır. İthalattaki nicel sınırlamanın etkisini görmeden efektif bir döviz kuru tahmini yapmak çok yanıltıcı olabilir”⁹ diyordu. Keyfi bazı şeylerden dolayı 1980 yılında rekabet gücüne sahip ürünlerin ülke maliyetleri ile yerel fiyatları arasına %50 oranında ek bir nicel sınırlama konulduğu kabul edildi. Bu oran 1981’de %40, 1982 ve 1983’te %30, 1984’te %20, 1985’te %10 ve daha sonra %0 olarak uygulandı. Gümrük vergilerinin ve diğer kesintilerin etkileri ve nicel sınırlamaların etkileri Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2: Toplam İthalatta ‘Sınırlı Liste’ İthalatının Payı

	Sınırlı İthalat	Toplam İthalat	Sınırlı İthalatın Toplamdaki Payı
	(Milyon ABD \$)	(Milyon ABD \$)	(%)
1970	192	948	20.3
1971	260	1171	22.2
1972	413	1563	26.4
1973	478	2086	22.9
1974	697	3778	18.4
1975	1163	4739	24.5

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LİBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

1976 1143 5129 22.3

1977 1160 5796 20.0

1978 784 4599 17.0

1979 973 5069 19.2

1980 947 7909 12.0

1981 831 8933 9.3

1982 272 8843 3.1

1983 163 9235 1.8

1984 17 10757 0.2 1

(1) Yıllık Raporların Çeşitli Sayıları, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.

Bu bölümün başlarında belirtildiği gibi ithalat sistemi reformundaki ekonomik ayarlamaların bedeli olarak hükümet, yerli mallara ve ithal edilen bazı ürünlere uygulanan üretim vergisi yerine hemen hemen her ticari mala uygulanan katma değer vergisini (KDV) getirdi. Dahası fakir ve orta gelirli ailelerin konut inşalarını finanse etmek için bazı ithalata konut fonu vergisi adı altında yeni bir vergi kondu. Buna ek olarak, ithalata “destek ve fiyat istikrarı fonu vergisi” ve “kaynak kullanımı destekleme fonu vergisi” adı altında iki vergi daha konuldu. Bundan sonra 1985-92 yılları süresince ithalat vergisi ve konut fonu vergisi yılda en az bir defa gözden geçirilip düzeltildi. Böylece Togan'ın da vurguladığı gibi: “ithalat serbestisinin neden olacağı beklenen zararların ikamesinde bazı metotları kullanmak ulusal ekonominin yeni şartlar altında hayatta kalmasına yardımcı oldu.”¹⁰

İhracat Rejimi

1979 yılında Türkiye dış borçlanma limitlerini tüketti ve Batı hükümetlerine ve yabancı ticari bankalara olan borçlarını yeniden düzenlemeye zorlandı. Yeniden düzenlemenin ön koşulu 24 Ocak 1980'de uygulanan IMF'nin yapısal düzenleme programının kabul edilmesi idi. Bu kararların uygulanmasının ve ANAP hükümetinin Türk ekonomisini liberalleştirmedeki kararlılığının sonucunda 1985'te Türkiye'nin cari işlemler açığı 1 milyar dolar oldu. İhracattaki büyük gelişme sayesinde 1980'ler boyunca ödemeler dengesinde büyük başarı elde edildi. İhracat 2.9 milyar dolardan (1980) 13.6 milyar dolara (1991) yükseldi (Tablo 3 ve 4'e bakınız.). 1980'ler süresince görülen ihracattaki bu artış üç ana araca bağlı istikrarlı ihracat teşvik politikası sayesinde başarıldı; tüm ticari ürünleri etkileyen döviz kuru politikası, taraflı sektörel etkiler yaratmaya yönelten kredi politikası ve mali teşvikler.¹¹

Tablo 4: Makro Ekonomi Göstergeleri

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LİBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

	Yıllık Büyüme	Enflasyon
1980	-1.1	108.6
1981	4.1	36.7
1982	4.6	27.0
1983	3.3	30.5
1984	5.9	50.3
1985	5.1	43.2
1986	8.1	29.6
1987	7.4	32.0
1988	4.1	68.4

(1) Kaynak: Devlet İstatistik Enstitüsü, Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankası. Ankara.

Gerçekte döviz kuru politikasında reform yapmak 1970'lerin sonuna doğru ihracatı teşvik lehinde hayati

bir adımdı. Türkiye sabit ve çeşitli döviz kuru politikaları takip etti. 1980 yılında 24 Ocak kararlarının uygulanması ile birlikte Türkiye Türk ihracatının fiyat rekabetçiliğini arttırmak için Türk Lirası'nın (TL) değerini %50 oranında düşürdü. Gübre ithalatı ve gübre hammaddelerinde uygulanan kurlar hariç çeşitli döviz kurları kaldırıldı. 1981 Mayıs'ından sonra, döviz kurları Türk ihracatının rekabet gücünü sağlamak için önemli para birimlerine göre günlük olarak ayarlandı. 1988 Ağustosundan sonra yabancı döviz kurlarının piyasa şartlarına göre belirlenmesini sağlayan sistem uygulanarak asıl reform gerçekleştirildi.¹²

Türk Lirası'nın değerini düşürerek Türk ihracatının rekabet gücünü sağlamayı amaçlayan döviz kuru politikasının yanında hükümet kredi politikası ve mali teşviklere de güveniyordu. Hükümet seçilmiş ürünlerin üretici ve ihracatçıları için tercihli faiz oranlı kredileri yaygınlaştırdı. 1980'lerin ilk yarısı boyunca genel borçlanma oranları ile ihracat kredilerine uygulanan faiz oranları arasında önemli bir fark vardı. Ancak bu sistem 1985'te feshedildi. 1987'den sonra ihracatçılara verilen tercihli krediler yeni kurulan Eximbank yoluyla dağıtıldı.¹³

1980'lerde ihracatçılara uygulanan mali teşvikler ihracat arttırma politikasının teşvikinde önemli bir rol oynadı. Örneğin bu teşvikler şunları kapsıyordu;

* İhracat vergi indirimi: "Destek ve fiyat istikrarı fonu" tarafından finanse edilen nakit tahsisler.

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LIBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

- * Ara ürünler ve hammaddelerin vergisiz ithalatı.
- * Daha sonra katma değer vergisinden muafiyete dönüşen üretim vergisinden muafiyet.
- * Yabancı para dağıtımı ve kredi sübvansiyonları.
- * Kurumlar vergisinden muafiyet.
- * “Kaynak kullanımı destekleme fonu” indirimi.
- * Nakliye oranlarından muafiyet.

Bu sübvansiyonların yanında bazı tarım ürünlerinin ihracatında hâlâ vergi söz konusudur.¹⁴

Sonuç olarak, ithalat serbestisi, serbest piyasanın kurulması ve ürün ve hizmetlerin kendi yabancı emsalleri ile rekabet edebilecek seviyeye getirilmesi amacıyla kontrollü yerel prosedürlerin oluşturulması için çok yönlü reform süreci olarak kullanıldı. Örneğin, Taşkın'ın belirttiği gibi: “1983 Aralığı'ndan beri derece derece açıklanan ithalat serbestisi ölçüleri ve 1989'da açıklanan ithalat nicel sınırlamalarındaki azalma, hükümetin ihracatı hızlandırma metodunun birkaç örneğidir. Bundan dolayı, Aralık 1983 reform kararları, gümrük oranlarını düşürmek amacıyla tasarlandı ve nicel sınırlamaların önemli bir bölümünü ortadan kaldırdı. Ticaret politikalarındaki bu değişiklikler piyasa baskısının rolünü arttırırken ticaret rejimindeki ihracat karşıtı eğilimleri azalttı.¹⁵

Taşkın'ın ifade ettiği ihracat teşvik politikasına güvenmenin başka bir nedeni de hükümetin ihracatın gelişmesi için sanayileşme esasına dayalı yeni gelişme stratejisiydi. Kaynaklar tarım sektöründen sanayi sektörüne kadar yeniden dağıtıldı ve sanayi ürünlerinin ihracatının önemi arttı.¹⁶ Doğrusu, Öniş'inde belirttiği gibi: “Türkiye'nin 1980 sonrası dönemde neo-liberal reform politikasının etkisi altında ithal ikamesinden ihracat teşvikine geçmek gibi önemli bir değişime girişmesi çok etkileyiciydi.”¹⁷

Ticari reformdaki Türk tecrübesi ihracattaki büyük patlamayla fark edildi ve dış ticaret dengesindeki olumlu etkiye rağmen muhalefet partilerinin saldırgan zihniyeti bunu çoğu zaman haksız surette yanlış yorumladı. Örneğin hükümete karşı politik bir silah olarak gerçek dışı vergi iade skandallarını kullanarak Özal'ın imajının kamuoyunda zarar görmesine neden oldular. Bu hikaye, basının, bazı ihracatçıların vergi iadesinden faydalanarak yasa dışı kâr ettiklerini ortaya çıkarması ile başladı. Bu skandalın sonucunda, hükümet varolan politikalarını uygulamakta ve yenilerini yaratmaktaki kararlılık ve isteğinde daha ihtiyatlı davrandı. Özal hayali ihracatın talihsiz bir olay olduğunu söyledikten sonra, naylon fatura miktarının toplam ihracatın %1'inden fazla olmadığını söyleyerek buna cevap verdi.

Özal yerli ürünlerin dış piyasalarda rekabet edebilecek belli bir kalite seviyesine ulaşana kadar bazı zorunlulukları sağlamanın gerekli olduğunu söyleyerek hükümetin vergi iade politikasının haklılığını ortaya koydu. Bundan dolayı Özal bunu yapmanın en iyi yolunun ihracatçıların vergilerinin

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LIBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

%35-40'ını geri ödemek olduğunu söyledi. Özal, yalnızca Türkiye'de değil dünyanın her yerinde ahlaki yönden zayıf insanların yasa dışı kar elde etmek için kanunun açıklarını kullandığına işaret ediyordu. Bundan dolayı yolsuzlukla mücadelenin en iyi yolu yolsuzluk yapanları mahkemelere ve hapse götürecek katı kanunların oluşturulmasıydı. Bununla beraber Özal'ın görüşü: "karşıt görüşler ANAP hükümetine karşı kamuoyu oluşturmak için olayları abartan popülist faaliyetlerden başka bir şey değildir"¹⁸ olmuştur. İhracat temelli kalkınma politikası, 1980 sonrası dönemde ihracatın ilk kez düşmesinden sonra, 1980'lerin sonundaki artışa kadar bu suçlamalara maruz kaldı. Dahası 1987 ihracatı 1986 ihracatından daha azdı.¹⁹

Türk ekonomisini gözlemleyenlerin çoğu ihracattaki performansın, özellikle 1980'lerin ilk yarısındaki performansın, üstün bir başarı olduğunu belirtiyorlardı. Ortodoks, neo-klasik ekonomistler için bunun açıklaması netti: "1980 öncesi dönemle karşılaştığımızda, ithalat serbestisinin ve uygun döviz kurlarının birleştirilmesi ihracat performansının değişiminde önemli bir rol oynadı."²⁰ Balazs'a göre: "Ekonomik liberalizasyonu ölçüleri; ekonomik birimleri, hayatta kalmak istiyorlarsa, ihracat teşvik tekliflerinin avantajlarından yararlanmaya zorlayan bir durum yarattı. Ayrıca, ihracatın artması, ithalat liberalizasyonu öncelikli görülen yeterlilik mecburiyetiyle zorlandı. Girişimcilerin sınırsız maliyetleri, yurtiçi alım gücü ve ithalat rekabetinde değişik edinim fırsatlarının ortaya çıkmasına bağlı olarak zorlukların üstesinden gelmiş oldu."²¹

Maliye ve Para Politikası

Ekonomik liberalizasyona karşı atılacak hayati bir adım olarak doğrudan yabancı yatırımlar, liberal rejimin kurulduğu başka bir alanı oluştururlar. Oysaki, 1980 öncesi dönemde yabancı yatırımlar ev sahibi ülkelerin sınırlamaları ve bürokratik kısıtlamalarından dolayı uluslararası standartlarca sınırlandırılmıştı. 1980'lerde bu kısıtlamalar tamamen ortadan kaldırıldı. Devlet Planlama Teşkilatı'nda yabancı yatırım başvurularıyla ilgilenen Yabancı Yatırımlar Bölümü kuruldu. Bu suretle 1980 öncesi rejimin karakteristiği olan bürokrasinin doğasından kaynaklanan problemler hafifletilmiş oldu.²²

Ayrıca yabancı yatırım kanunu Ekonomik ve Kültürel Gelişim Örgütü (OECD) normlarıyla uyumlu olmalıydı. Bu yolla yabancı yatırımcılara yerli emsalleriyle aynı yatırım teşvikleri ve ödenekleri kullanma hakkı sağlandı. Sonuç olarak, yabancı ve yerli yatırımcılar için Türk yasaları önünde eşit muamele söz konusu oldu. Yeni kanunlar, yerel vergi zorunlulukları hariç, yabancı yatırımcının kârını herhangi bir sınırlama olmadan yurtdışına transfer etme olanağı sağladı. Yabancı yatırımcıları teşvik eden bir adım da "serbest alanların kurulması"nı içeriyordu.²³

Aslında, o aşamadaki önemli mali reformlar ihracatın sürekli artmasını sağlayacak olan tam parite politikasının başlangıcıydı. Bu reformlar için ikinci adım ise 1980'lerin sonunda hükümetin Türk Lirası'nı konvertibl hale getirmeye karar vermesi oldu. Pazar merkezli ekonominin yönlenmesinde ilk basamaklar "temel görelî fiyatların deregülasyonunu içeriyordu". Bu fiyatlar, pariteler, kamu iktisadi teşekküllerinin faiz oranları ve ürün fiyatları da dahil olmak üzere esnek hale geldi, pozitif gerçek faiz oranlarına geçiş kadar paritenin sürekli gerçek devalüasyonu da ihracata ve özel tasarrufa olan eğilimi

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LİBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

azalttı.²⁴ Balazs'a göre "yabancı para dolaşımının kontrolünü etkileyen düzenlemeler, özellikle yabancı para taşımanın daha önce suç olduğu hesaba katılırsa, Türkiye'nin modern tarihinde eşsiz bir liberalizm yaratmıştır."²⁵

Yabancı sermaye yatırımlarında hükümet politikasını sert bir şekilde eleştiren muhalefete rağmen, düzenleme sistemi yabancı sermaye akışının fark edilir düzeyde artmasında önemli bir rol oynadı ki onun etkisiyle büyük yabancı yatırımlar yıl yıl hesaplanabildi. Buna kanıt olarak Balazs şöyle diyor: "1954-1980 arası dönemde yabancı yatırımların toplam miktarı 228 milyon dolara ulaştı, 1980 başından itibaren yatırımlar hızlı bir şekilde arttı."²⁶ Örneğin Tablo 7, 1980 sonrası yabancı yatırımlardaki gelişmeyi gösteriyor. 1979'da yabancı yatırımların sayısı yalnız 91 iken, 1987'de 839'a fırlamış. Öte yandan, 1979'da toplam yatırım miktarı 228,1 milyon ABD Doları iken 1987'de 2337,8 milyon dolara fırlamıştır.

Tablo 7: 1979-1987 Arasında Yabancı Yatırımların Gelişimi

Yıllar	Girişimci sayısı	Yatırım Miktarı	Toplam Miktar
1979	91	228.1	228.1
1980	100	97.0	325.1
1981	127	337.5	662.6
1982	170	167.0	829.6
1983	185	102.7	932.3
1984	267	271.0	1203.3
1985	421	234.5	1437.8
1986	610	364.0	1801.8
1987	839	536.0	2337.8

31 TUSİAD Raporu 1988.

Oyan'a göre "1980-1988 arası dönem serbest ticaret ekonomisini oluşturmada bir hazırlık dönemi iken 1989 sonrası dönem finans sektöründe büyük bir liberalleşmeye tanıklık etmiştir."²⁷ Başka bir ifadeyle önceki dönemin finansal pazarların liberalleşmesi için gerekli altyapıyı hazırladığını söylemek mümkündür. Taşkın, finansal liberalleşme yolundaki reformların sonuçlarını "yurtiçi finansal pazarlar derinlik ve esneklik kazandı. Faizin pazar oranı reel anlamda pozitif döndü. Bu, yine de, artan faiz maliyeti nedeniyle karşılıksız katma değerdeki girişimci kârlarının hisselerinde azalmaya

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LIBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

sebeptir. Aynı zamanda yurtiçi fiyat sisteminde, özellikle kamu teşebbüsü sektöründe yaygın olan, mevcut terslikleri düzeltmek için bir fiyat reformu yapıldı” diyerek hatırlatmıştır.²⁸

Kamu Sektörü ve Kamu İktisadi

Teşebbüslerinin Deregülasyonu

Türkiye’de kamu sektörü milli üretim ve yatırımda her zaman büyük pay sahibi olmuştur. Bununla birlikte, 1980 sonrasında altyapı yatırımlarına odaklanılarak ve üretimde devlet rolü azaltılarak önemli bir politika değişimi oluştu. 1980-1990 döneminde toplam yatırımın yaklaşık yüzde 60’ı kamu sektörü tarafından üstlenildi ama, bu sosyal altyapı yatırımı, yani ulaşım, iletişim ve enerjide büyük miktarda devlet yatırımı şeklindeydi. Özal’ın altyapı yatırımlarına odaklanma yaklaşımı iyi kurulmuş otoyollar, hava limanları, deniz limanları ve elektrik üretim santrali ağları ile ekonomik faaliyetlerin kolayca yürüyebileceği gerçeğine dayalıdır. Aslında, altyapı yatırımlarının bu bileşenleri uzun dönem üretim kapasitesi üzerinde tartışmasız etkilere sahiptir.

Bu yüzden, altyapı gelişiminde önyargılı olan kamu yatırımı ve kamu iktisadi teşebbüslerinin artan açıkları, hükümet harcamalarının büyüklüğü ve iç borcun ana belirleyicileri olarak düşünülebilir. Karataş’a göre:

“... 1986’nın sonlarında başlanan özelleştirme planları ve başarılı hükümetlerin kamu sektör büyüklüğünün azalması yönündeki tavsiyelerine rağmen kamu sektörü büyümesi 1984-1991 döneminde hızlandı. Kamu sektörünün büyümesini engellemeye çalışan hükümeti eleştirmektense, büyümenin arkasındaki sebepleri göz önüne almak daha mantıklı. Kamu sektörünün büyümesi serbest pazar ekonomisi oluşturma yolunda önemli bir adım olan altyapı yatırımlarındaki artışa bağlı. Öteki taraftan 1980’lerde kamu sektörünün mal ve hizmet üretimi sert düşüşler yaşadı. Böylece Özal hükümetinin kamu sektörü harcamaları 1980 öncesi dönemdeki klasik kamu yatırımlarından daha değişik metotlar ve hedeflere sahipti.”²⁹

Yeni ekonomik strateji hem kamu sektörü faaliyetlerinin ağırlığını hem de pazar işlemlerindeki kamu müdahalesinin derecesini azaltmayı hedefliyordu. Bu yüzden Öniş’e göre “1980’de başlatılan yapısal ayarlamalar bazı açık hedeflerle somutlaştırıldı: 1- Fiyatları esnek hale getirmek, 2- Hem fiyatlar hem de miktarlar üzerindeki kontrolü kaldırmak, 3- Ekonomideki doğrudan hükümet katılımını azaltmak ve 4- Mali açıklarla, enflasyon ve dış borç birikimiyle ekonominin istikrarsız hale gelmesini önlemek. Böylece, yeni yaklaşım, geniş kamu müdahalesine dayanan (1970’lerin ikinci yarısında son haddine varan politika) önceki birkaç on yılın ithal ikameci stratejisi ile temel bir değişimi simgelemiş oldu.”³⁰

Aslında hukukta ve hükümet uygulamalarındaki bu radikal değişimler liberal bir ekonomi kurma yolunda Türk ekonomisinde baskın şekilde etkilerini gösterdi (Tablo 8). Kamu iktisadi teşebbüslerindeki kamu yatırımları 1979-1980 döneminde tüm kamu yatırımlarının yüzde 46,1’ini oluştururken 1994-1997 döneminde birdenbire yüzde 24,2’ye düştü. Öte taraftan yerel yönetimdeki

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LIBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

yatırımların 1979-1980 dönemindeki yüzde 3,5 iken 1994-1997 döneminde yüzde 19,1'e yükselmesi hükümetin merkeziyetçiliğe ve bürokrasiye karşı olup liberalleşme eğiliminde olduğuna başka bir örnek oluşturuyor.

Fon kategorisi de ekonomik liberalleşme süreci boyunca hükümetin sosyal boyutu dikkate alma politikasının ilginç bir göstergesi oldu. Böylece Konut Fonu, Yoksullara Yardım Fonu ve Milli Savunma Fonu gibi değişik tiplerde fonlar yaratarak hükümet, Özal'ın liberal ekonomi anlayışının sosyal konularla ilgilenme yönteminin klasik liberal-özgürlükçüler gibi olmadığını ortaya koyarak sosyal boyutlara önem verdi.

Belirli kurumlara yönelik fonları artırmak için ANAP hükümeti değişik vergilerle fonlanan kamu fonlarını yarattı. Bu fonlar içinde; Konut Fonu, orta halli aileler için uzun vadeli taksitlerle düşük maliyetli evler inşa etme ve satmayı; savunma fonu, Türk ordusunun teçhizat ve silahlarını modernleştirmek için gerekli fonları artırmayı; sosyal Dayanışma ve Gelişme Fonu, ihtiyacı olanlara mali yardım sağlamayı; son olarak Türkiye'yi Tanıtma Fonu Türkiye'nin dış ülkelerdeki imajını geliştirmeyi ve daha fazla turist çekmeyi amaçlamıştı.

Yeni bulunan fonlar sayesinde, çalışma alanlarında ciddi gelişmeler meydana geldi. Örneğin, savunma fonunun beklenen bir savunma sanayisi için gerekli altyapıyı kurmada olumlu katkısı oldu. Kısa bir zaman içinde Türkiye, Amerikan lisanslı F-16 savaş uçakları, radarlar, füzeler, motorlar ve değişik türlerde silahlar üretmeye başladı. Konut fonu 1980'lerde orta halli aileler için 850.000 konutun inşaatını bitirdi. Hükümet bu projeleri finanse etmek için yeni gelir kaynakları yarattı. Gelir sağlamanın en yaygın yolu hükümetin kamuya sağladığı hizmetlerin altyapısını geliştirmek için fiyatı artırmaktı.

Bu yüzden, yeni üretim santralleri, barajlar ve telefon ağları kurmak için gereken hükümet yatırımlarına para sağlamanın en yaygın yolu da elektrik ve posta-telekomünikasyon hizmetlerinin fiyatını artırmaktı. Özal ekonomik projelerini finanse eden bu yolları "kısa zamanda ülkenin altyapısını modernleştirmeyi sağlayan yenilikçi metotlar" şeklinde açıklıyordu.³¹ "Eğer hükümet gelir sağlamak için vergi ve fiyat artırım metotlarını seçmezse bu projeler yirmi yılda bile zor bitecek"³²

Özal'ın 1980'lerdeki liberal ekonomiye geçiş programındaki başarısının bir diğer göstergesi de, 1979'dan 1998'e kadar kamu ve özel sektörün yüzdesini gösteren aşağıdaki tablo olmuştur. 1977'de kamu sektörü yatırımlarının yüzdesi 36,9'ken 1991 itibariyle yüzde 31,9'a, 1998'de yüzde 22,7'ye düşmüştür. Bu rakamlar özel sektör açısından önemli bir değişiklik olarak alınmalıdır.

Tablo 9: Kamu Sektörü ve Özel Sektörün Toplam Yatırım Yüzdeleri

	Kamu	Özel	Toplam
1977	36.9	63.1	100.0
1978	34.2	65.8	100.0

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LİBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

1979	36.8	63.2	100.0
1980	40.0	60.0	100.0
1981	45.5	54.5	100.0
1982	42.7	57.3	100.0
1983	43.3	56.7	100.0
1984	41.5	58.5	100.0
1985	45.5	54.5	100.0
1986	44.7	55.3	100.0
1987	40.5	59.5	100.0
1988	33.9	66.1	100.0
1989	33.5	66.5	100.0
1990	30.8	69.2	100.0
1991	31.9	68.1	100.0
1992	32.3	67.7	100.0
1993	28.5	71.5	100.0
1994	20.6	79.4	100.0
1995	17.5	82.5	100.0
1996	20.4	79.6	100.0
1997	22.7	77.3	100.0
1998	22.7	77.3	100.01

(1) Devlet Planlama Teşkilatı, Temel Ekonomik Görüşler 1998. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-1995: Yıllık Programlar.

Üretime dayalı kamu sektöründen özel yatırıma geçişin göstergesi olarak dikkate alınması gereken bir başka nokta da kamu yatırımının değişen dengesi idi (Tablo 10). 1980'lerde kamu harcamaları halen milli yatırımın bir kaynağını oluşturmasına rağmen, bu yatırımların dağılımı azar azar altyapıdaki yatırımlara yöneldi. Örneğin, ulaşımdaki kamu yatırımı 1977-1980 arası dönemde

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LIBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

yüzde 22,1'den 1984-1988 döneminde yüzde 30,2'ye, 1989-1993 döneminde yüzde 38,7'ye yükseldi. Öte yandan imalat sanayiindeki kamu yatırımı 1977-1980 arası dönemde yüzde 20,1'den ciddi bir şekilde 1981-1983 döneminde yüzde 18,3'e, 1989-1993 döneminde yüzde 8'e, 1989-1993 döneminde de yüzde 4'e

düştü. Bu rakamlar kamu yatırımı dağılımında radikal bir değişimi yansıtırken aynı zamanda ülkenin makro-ekonomik politikasındaki büyük değişimin de ciddi bir göstergesini oluşturuyor. Bu değişim kamu sektörü ağırlıklı karma ekonomiden özel sektöre dayalı serbest pazar ekonomisine geçişi gösteriyor.

Tablo 10: Kamu Yatırımlarının Dağılımı

	1977-80	1981-83	1984-1988	1989-93	1994-97
İmalat Sanayisi	24.3	18.3	8.0	4.2	3.5
Enerji	20.1	24.3	24.7	15.1	12.9
Ulaşım	22.1	21.8	30.2	38.7	33.7
Eğitim, Sağlık	6.0	6.2	6.3	11.6	14.0
Diğer	27.5	29.2	30.8	30.4	35.9
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

(1) Devler Planlama Teşkilatı, Temel Ekonomik Görüşler 1998. Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-1995; Yıllık Programlar.

1980'ler ve 1990'ların başında ekonomi şüphesiz bir tarafta ticaretin ve kambiyo rejiminin liberalleşmesi, diğer tarafta da ihracata devlet desteğine duyulan güvene dayanıyordu. Aslında yeni kabul edilmiş paranın değer kazanmasını önleyen kur politikası, ihracata dayalı gelişme stratejisinin başarısında, özellikle enflasyon dönemi boyunca, önemli bir rol oynamıştır.

Yolsuzluk

Özal hükümetinin ekonomik politikaları Türkiye'yi serbest pazar ekonomisine dönüştürdüğü için yerli ve yabancı ekonomik merkezlerden övgüler aldı. Üstelik, 1993'te Özal'ın ölümünden sonra Özal'ın özelleştirme ve devleti ekonomiden çekme konusundaki önerilerini reddeden çoğu siyasi muhalif Özal'ın liberal ekonomisinin avantajlarını kabul etti. Bu yüzden, 1991 sonrasında önceki muhalefet partilerinden kurulan koalisyon hükümetleri ekonomik tercihlerinde u-dönüşü yaparak serbest pazar ekonomisini Türkiye'nin 21. yüzyıla girişi için en çok kabul gören seçenek olarak tanıttılar. Yine de, siyasi istikrarsızlık ve ekonomik vizyonun olmayışı onları hem ekonomik hedeflerini gerçekleştirmekten alıkoydu hem de devamlı ekonomik krizlere yol açtı. 1993 sonrası siyasetinde

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LIBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

politikacılar arasındaki en büyük ironi Özal'ın reformlarının ötesine gidememeleri ve Türkiye ekonomisini 1970'lerdeki yapısına geri döndürmeleri yüzünden oluştu.

Özellikle devlet kurumlarının tüm bölümlerinde artan yolsuzluk olayları ile, bu politikacılar ve taraftarları Özal'ın mirasını kötülemek için yeni bir strateji buldular. Yolsuzluğu Özal'ın serbest (laissez-fair) ekonomisinin bir sonucu olarak gösterdiler. Son ekonomik krizlerin temel nedeninin yolsuzluk olduğunu açıkladılar. Böyle yaparak kötü ekonomik koşulları Özal'ın mirası üzerine atmayı ve 1993 sonrası Türkiye ekonomisindeki devamlı düşüşün sorumluluğundan kaçmayı amaçlıyorlardı.

Aslında, Özal döneminin olumsuz yönlerini hatırlatmaları fikirlerini desteklemede önemli bir hareketti. Özal döneminin başarılarını göz ardı ederek özellikle olumsuz yönlerin üzerinde durdular. Mango'ya göre "yatırımcı sayısının artmasına rağmen, beraberinde yolsuzluk da arttı." Başka bir ifadeyle, ekonomik işlemlerin sayısı ve miktarı artarken yolsuzlukta da bir artış meydana geldi. Böylece ekonomik büyümeye paralel olarak yolsuzluk olayları da arttı. 1980 öncesinde ekonomi daha küçük olduğu için yolsuzluğun da daha az olması doğaldı.

Öte yandan, dışarı açılma politikasına bağlı olarak, ihracatı güçlendirmek için birçok tedbir alındı. İhracatı artırmak için ortaya koyulan iki ana politika Türk parasının devalüasyonu ve vergi iadesi gibi finansal teşviklerden oluşuyordu. Mango'ya göre "sahtekar iş adamları tarafından yaratılan hileli ihracat" kısa zamanda kısa yoldan zengin olmak için kullanılıyordu. Mango, menkul kıymetler borsasında gizli pazarlık, gelişim sözleşme duyuruları ve kamu alımlarında resmi olmayan komisyonların da kısa zamanda zengin olmanın diğer yolları olduğunu söyledi.³³

Özal'ın ekonomik politikalarının kötü sonuçları hakkında diğer eleştirilerden biri de bazı projeleri finanse etmek için fonlar kurmasıydı. Bu fonlar kanuni sınırlamalara tabi olmadan gerekli harcamaları yapmak için kurulmuştu. Yine de Özal döneminin muhalifleri Kongar gibi "bu fonlarda kullanılan para çok önemli projeleri finanse etmiştir" şeklinde düşünüyorlardı. Savunma Fonu, Yoksulluk Fonu ve Türkiye'yi Tanıtma Fonu da bunların arasındaydı. Bu fonların toplam harcamaları yıllık bütçenin üçte birini aşıyordu. Bununla birlikte Kongar "devletin parası özel ve siyasi amaçlar için de kullanıldı. Bu insanların ödediği çok pahalı bir maliyetti" diyor.³⁴

Kongar, Özal dönemi muhaliflerinin en genel kanılarını şöyle sıralıyor:

Özal'ın ekonomik liberalleşme denen modeli, bazı birey ve şirketlere ayrıcalıklı muameleyi amaçlayan korkunç bir yolla ekonomiye müdahale etmişti. Buna bağlı olarak ekonomik döngü, "ayrıcalıklı muamele" ve "yolsuzluk"a dayandı. Devletin ihracat artırımı politikası sayesinde "hayali ihracat" büyük oranda illegal para kazanmanın kolay bir yolu olarak kullanıldı. Mafya olarak bilinen yer altı dünyası, siyasetçi ve bürokratlarla sıkı ilişkiler kurdular ve iş dünyasına egemen oldular. Kara para işlemleri toplumda ciddi ahlaki bunalımlara yol açtı. Özal, "benim memurum işini bilir" diyerek yolsuzluğa yol açıyordu, böylece, yolsuzluk genel ve net bir şekilde insanların günlük hayatlarında yaygınlaştı. Başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı döneminde, Özal'ın özel sektörle olan sıkı bağlantıları birçok işte ailesinin ortaklığı onu rüşvet ve yolsuzluk şüpheleri altında bıraktı.³⁵

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LIBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

Yukarıdaki düşünceler Özal döneminin temel eleştirilerini oluşturuyor. Ne var ki bu eleştirilerdeki sorun muhaliflerin politikaları geniş şekilde yorumlayamamaları olmuştur. Sadece kötü yanlarının üzerinde durup olumlu yanlarını dikkate almamışlardır. Böylece birçok çelişki yaşamışlardır. Öncelikle “Özal’ın ekonomik liberalleşme denen modeli, korkunç bir yolla ekonomiye müdahale etmişti.” sözleri sadece kısa dönem için uygulanabilir. Karmaşık yapıdaki bir ekonomiyi uzun bir durgunluk geleneğinden sonra liberalleştirmek kolay bir iş değildir. Aslında liberalleşmenin ilk yıllarında ekonomiye müdahale etmek serbest pazar ekonomisinin doğru yolda gittiğinden emin olmak için önemli bir hareketti. Bu müdahale kendi başına bir hedef değildi, ama orta ve uzun dönemde bir serbest pazar ekonomisi kurmak için gerekli bir yöntemdi.

İkincisi, “ayrıcılık muamele” küçük ve büyük şirketleriyle özel sektöre mahsustu. Özal’ın hükümeti yabancı pazarlara yayılması için özel sektör teşvikte güçlü bir kararlılık gösterdi. Üçüncü olarak, daha önce değinildiği gibi, ekonomideki aşırı büyümeye bağlı olarak, radikal değişim ekonomik işlemleri arttırdı. Bu değişim; yolsuzluk, kara borsa ve mafya gibi Türk toplumunda yaygınlaşan kronik sorunlara katkıda bulundu. Başka bir ifadeyle, bu sorunlar Özal döneminde çıkmadı, Osmanlı İmparatorluğu’ndan beri vardı. Özal’ı yolsuzluk konusunda suçlayan Kongar, bu gerçeği şöyle açıklıyor: “kamu kurumlarında yaygın olan rüşvet ve komisyon olayları Türk toplumuna Osmanlılardan miras kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti bu mirastan kurtulamadığı için Türk ekonomisi 21. yüzyılda bu kronik hastalıkların acısını çekecek.”³⁶

Dördüncüsü, muhalefet, Özal’ın “benim memurum işini bilir” cümlesini kamu çalışanlarına rüşvet ve yolsuzluk için açık bir davet olarak görüyorlardı. Özal bu suçlamalara, bu kelimeleri bir basın toplantısında muhalif basının sorularına yanıt olarak kullandığını söyleyerek karşılık verdi. Özal kelimelerinin gazetecilerin maaş artışını reddetmesinden sonra kamu çalışanlarının ekonomik refahı hakkındaki sorularına bir yanıt olduğunu iddia etti. Özal’a göre bunları söyleyerek muhalif basının az gelirliliği vatandaşları hükümete karşı bir kalkan olarak kullanmasını durdurmak istemişti. Ne var ki, rüşvet ve yolsuzlukta uzun bir geleneğe sahip Türkiye gibi bir ülkede başbakanın bunları söylemesi yanlıştı. Aslında, muhalefetin kampanyası sayesinde kısa bir zamanda bu sözler Özal’ın rüşveti ve yolsuzluğu hoş gördüğü şeklinde anlaşıldı.

Son olarak, Özal ailesinin sorumsuz yaşam tarzı, onları muhalif partiler ve basın tarafından ağır bir eleştiri altında bıraktı. Özal’ın en büyük dezavantajı ailesine olan yakınlığıydı. Belki de eşi ve oğullarının yaşam tarzına karşı kesin bir tavrı olsaydı, Türkiye’yi liberal bir ülkeye dönüştürme yolundaki ideallerini daha ileri götürme şansı olacaktı. Ailesi çoğu zaman masumdu, ama buna rağmen muhalefet ve basın onların davranışlarını Özal’a karşı ciddi olaylar olarak sundular.

Mesela, Semra Özal’ın “Türk Kadını Güçlendirme Vakfı” mantıklı bir sebep olmadan ağır biçimde saldırıya uğradı. Aynı şekilde Özal’ın büyük oğlu Ahmet’in özel bir TV kanalına ortaklığı da saldırı konusu oldu. Gerçekte Özal ve oğlu, Ahmet Özal’ın TV istasyonuna ortak olmak için bankalardan para almış olması gerektiğini iddia ettiler. Muhalefet, iktidara geldiği zaman Özal ailesini yolsuzluk ve rüşvete katıldıkları için itham edeceklerine söz vermişlerdi. Nasıl olduysa 1991’de DYP-

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LIBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

SODEP koalisyon hükümeti kurulduğunda, aynı muhalefet Özal ailesini suçlamak için her hangi bir yasal kanıt bulamadılar.

Sonuç

Özal ekonomisinin liberal yaklaşımı Türkiye'nin tüm sosyo-ekonomik ve siyasi sistemine yönelik kısa ve uzun vadeli tartışmasız etkilere sebep oldu. Bazı insanlar bunu Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında başlayan devletçi karma ekonomiyi değiştirmek olarak algıladı. Başkaları için bu Atatürk'ün başlattığı devletçi ekonominin ikinci aşamasıydı. Bununla birlikte Özal'ın liberal ekonomisi birinci görüşle mi yoksa ikincisiyle mi örtüşür bilinmez, ama Özal 1993 Nisanı'nda öldüğünde Türkiye ekonomisi 1980 öncesinden çok farklıydı.

Aslında bu liberal ekonomik değişimin sosyal-siyasi sonuçlarını dikkate alırsak Özal'ın uzun dönem hedef ve katkılarını geniş şekilde görmek mümkündür. Açıktır ki 1983'te ANAP'ın kuruluş psikolojisi temelde radikal ekonomik değişime olan ihtiyaca dayanır. Böylece Türkiye'de ve dışarıda ANAP'ı ayıran en açık niteliklerden birinin onun liberal ekonomik karakteri olduğunu söylemek abartılı olmaz. Tartışmasız ANAP hükümetinin temel görevi adım adım değişim programına dayalı ekonomide devletin rolünü baştan tanımlamak için radikal bir değişime gitmekti. Ne var ki Öniş'e göre "Türkiye'deki liberalleşme programı ardışık bir işti. Çoğu Güney ülkesinin tersine Türkiye'deki liberalleşme "adım adım" temelinde başlatıldı. Dönüşüm alanı fazla genişken, otoriteler eşzamanlı toptan liberalleşmeyi kasten önlediler.³⁷

ANAP, devletin vatandaşları için bir işveren kurumu olmağını baştan belirtmişti. Buna göre "vatandaşlar özel sektörde iş ararken veya kendi işlerini kurarken devlete değil, şahsi inisiyatiflerine ve yeteneklerine bağlı kalmalıdır."38 Aslında, ilk değişim programı Osmanlı ve Cumhuriyet mantığına kıyasla Özal yaklaşımının eşsizliğine açık bir kanıt oluşturuyordu. Gerçekte, hem Osmanlı hem Cumhuriyet geleneği devleti vatandaşları için kutsal bir üst merci olarak kabul etmişti. Özal'a göre "Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki devlet, baba rolünü üstlenmişti ve vatandaşlar da çocukları oluyordu. Böylece devlet vatandaşlarından itaat ve bağlılık beklerken vatandaşlar 'kutsal devletlerinden' iş sağlayan güvenli bir yaşam tarzı bekliyordular."³⁹

1980 sonrası dönemde bu devlet vatandaş, vatandaş devlet için anlayışı yavaş yavaş değişti. Özal "ilk ekonomik dönüşüm programının en etkileyici sonuçlarından biri" olarak gördüğü bu değişimi "zihniyetin radikal değişimi olarak" adlandırdı.⁴⁰ Ekonomik yönden, insanlar global bir bakış açısıyla işleriyle nasıl başa çıkacaklarını öğrenmeye başladılar. 1980 öncesi dönemden farklı olarak, aslında vergi indirimi gibi hükümet yanlısı politikalarının sonucunda Türk iş adamları yabancı pazarlara açıldılar.

İlk ekonomik dönüşüm programının kısa dönemdeki ekonomik yarar ve sonuçlarını şöyle sıralayabiliriz:

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LIBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

* Büyük kentler için elektrik dağıtımında ciddi sorunlar yaşandıktan sonra en küçük yerleşim birimlerine bile devamlı elektrik dağıtımı yapıldı.

* Telekomünikasyon hizmetlerinde büyük yatırımlar yapılarak Türkiye'nin dünyadaki en gelişmiş telekomünikasyon sistemlerinden birine sahip olması sağlandı. Ardından telefon hatları en küçük kasaba ve köyleri kapsayacak biçimde döşendi. Daha önemlisi, analog sistem dijital sisteme çevrildi.

* Otoyollar genişletilerek büyük şehirler arasındaki mesafeler azaltıldı. Yeni havalimanları, deniz limanları ve barajlar inşa edildi. Dahası, dünyanın gözde sulama projesi olan Güneydoğu Anadolu sulama projesi başlatıldı.

* Yabancı para rezervleri 1980'lerin sonlarında 11 milyar Amerikan Doları'na çıkarıldı. Modern bankacılığın önemli bir tarafı olan finansal kiralama sistemi başlatıldı. Dış ticaret 1980'lerin sonunda 20 milyar Amerikan Doları'nın üstüne çıkarıldı. İhracat 1990'larda 13 milyar dolara ulaştı. Ayrıca, endüstriyel ürünlerin tüm ihracata oranı "1980'de %35'ten 1990'da %82'ye yükseldi."⁴¹

* Ekonomik gelişimin bir sonucu olarak 1980'lerin sonunda Türkiye'nin 200 yıllık Batı özlemi kayboldu. Batı'yı üstün, Türkiye'yi yoksul olarak gören Tanzimat zihniyeti yerini Özal'ın Türkiye'yi dünyadaki en gelişmiş ülkelerden biri haline getirme misyonuna bıraktı.

1 Z. Oniş, 1995: 108. "The Political Economy of Export-Oriented Industrialisation in Turkey." C. Balım & E. Kalaylıoğlu'nda. (yay.). Turkey: Political, Social and Economic Challenges in the 1990s, New York: E. J. Brill.

2 Z. Oniş. 1991: 27. "Political Economy of Turkey in the 1980s Anatomy of Unorthodox Liberalism." Metin Heper'de (yay.), Strong State and Economic Interest Group: The Post-1980 Turkish Experience. Berlin: Walter de Gruyter.

3 S. Togan, 1996: 6-7. "Trade Liberalisation and Competitive Structure in Turkey During the 1980s." S. Togan'da (yay.), The Economy of Turkey since Liberalisation. New York: Macmillan Press.

4 F. Taşkın ve E. Yeldan, 1996: 159, 164. "Export expansion, capital accumulation and distribution in Turkish manufacturing, 1980-9. " S. Togan'da (yay.), The economy of Turkey since Liberalisation. New York: Macmillan.

5 S. Togan, 1996: 9.

6 A.g.e., 12.

7 A.g.e., 9.

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LİBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

- 8 O. H. Aktan, 1996: 183. "Liberalisation, export incentives and exchange rate policy: Turkey's experience in the 1980s." S. Togan'da (yay.), 1996. The economy of Turkey since Liberalisation. New York: Macmillan.
- 9 O. H. Aktan, 1996: 183.
- 10 S. Togan, 1996: 11.
- 11 A.g.e., 22.
- 12 S Togan, 1996: 30.
- 13 A.g.e., 22-23.
- 14 Daha fazla detay için bkz. S. Togan, 1996: 22-23.
- 15 F. Taşkın & E. Yeldan, 1996: 158.
- 16 F. Taşkın & E. Yeldan, 1996: 164.
- 17 Z. Oniş, 1995: 107.
- 18 M. Barlas, 1994: 74-75 Özal'ın Hatıraları. İstanbul: Sabah Yayınları.
- 19 A.g.e., 75.
- 20 Z. Oniş, 1991: 31.
- 21 J. Balazs. 1990: 30. Balazs, J. 1990. Lessons of an Attempt at Stabilisation: Turkey in the 1980s. Budapeşte: Hungarian Scientific Council for World Economy.
- 22 Z. Onis, 1991: 30.
- 23 A.g.e.
- 24 Z. Oniş, 1991: 29.
- 25 J. Balazs, 1990: 28.
- 26 A.g.e., 48-49.
- 27 O. Oyan, 1998: 13. Türkiye Ekonomisi Nereden Nereye. (The Development in Turkey's Economy). Ankara: İmaj.
- 28 F. Taşkın, & E. Yeldan. 1996: 158.

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LİBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

29 C. Karataş, 1995. 1995: 131, 138. "Fiscal Policy in Turkey: Public Debt and the Changing Structure of Taxation and Government Expenditure, 1980-1993." C. Balım'da (yay.), Turkey: Political, Social and Economic Challenges in the 1990s. Leiden: E. J. Brill.

30 Z. Oniş, 1991: 27.

31 M. Barlas, 1994: 110-111.

32 A.g.e.

33 A. Mango, 1995: 43 Türkiye'nin Yeni Rolü (The New Role of Turkey). Ankara: Ümit Yayıncılık.

34 E. Kongar, 1998: 331. 21. Yüzyılda Türkiye (Turkey in the 21st Century). İstanbul: Remzi Kitabevi.

35 A.g.e., 226, 414, 415, 426.

36 A.g.e., 426.

37 Z. Onis, 1991: 30.

38 M. Barlas, 1994: 148.

39 A.g.e., 310.

40 A.g.e.,

41 T. Özal, 1990 1 Eylül 1990 tarihli demeci. Ankara.

O. H. Aktan, 1996. "Liberalisation, Export Incentives and Exchange Rate Policy: Turkey's Experience in the 1980s. " S. Togan'da (yay.), 1996. The economy of Turkey since Liberalisation. New York: Macmillan.

J. Balazs, 1990. Lessons of an Attempt at Stabilisation: Turkey in the 1980s. Budapeşte: Hungarian Scientific Council for World Economy.

M. Barlas, 1994. Özal'ın Hatıraları (Özal's Memoirs). İstanbul: Sabah Yayınları.

ÖZAL'IN 1980'LERDEKİ LİBERAL EKONOMİK POLİTİKALARI

C. Karataş, 1995. "Fiscal Policy in Turkey: Public Debt and the Changing Structure of Taxation and Government Expenditure, 1980-1993." C. Balım'da (yay.), Turkey: Political, Social and Economic Challenges in the 1990s. Leiden: E. J. Brill.

E. Kongar, 1998. 21. Yüzyılda Türkiye (Turkey in the 21st Century). İstanbul: Remzi Kitabevi.

A. Mango, 1995. Türkiye'nin Yeni Rolü (The New Role of Turkey). Ankara: Ümit Yayıncılık.

Z. Oniş, 1991. "Political Economy of Turkey in the 1980s Anatomy of Unorthodox Liberalism." M. Heper'de (yay.), Strong State and Economic Interest Group: The Post-1980 Turkish Experience. Berlin: Walter de Gruyter.

Z. Onis, 1995. "The Political Economy of Export-Oriented Industrialisation in Turkey." C. Balım'da (yay.). Turkey: Political, Social and Economic Challenges in the 1990s, New York: E. J. Brill.

O. Oyan, 1998. Türkiye Ekonomisi Nereden Nereye. (The Developments in Turkey's Economy.) Ankara: İmaj.

F. Taşkın & E. Yeldan, 1996. "Export expansion, capital accumulation and distribution in Turkish manufacturing, 1980-9." S. Togan (yay.), The Economy of Turkey since Liberalisation. New York: Macmillan.

S. Togan, 1996. "Trade Liberalisation and Competitive Structure in Turkey During the 1980s." S. Togan & Balasubramanyam'da (yay.), The Economy of Turkey since Liberalisation. New York: Macmillan.